

YER-SUV RESURLARINING QISHLOQ XO'JALIGIDAGI AHAMIYATI VA XUSUSIYATLARI, ULARNING MAYDONI TARKIBI, FOYDALANUVCHILAR BO'YICHA TAQSIMLANISHI

Raxmonov O'ktam Hakimovich

TerAIRI magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8398315>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-September 2023 yil

Ma'qullandi: 28-September 2023 yil

Nashr qilindi: 30-September 2023 yil

KEY WORDS

Yer resurslari, suv resurslari, Yerdan, suvdan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, Yer monitoringi va davlat yer kadastr, Yer resurslarining kapitallashuvi.

ABSTRACT

Ushbu maqolada qishloq xo'jaligidagi mavjud yer resurslari, ulardan samarali foydalanish yo'llari, hosildorlikni oshirish, shuningdek mavjud suv resurslaridan oqilona foydalanish haqidagi ilmiy qarashlar va zamonaviy yondashuvlar aks ettirilgan.

Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining asoslaridan biri bu tabiiy resurslardir. Tabiiy resurslarning eng kerakli unsurlariga esa yer kiradi. Yer qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning asosiy omili, mehnat yo'naltirilgan ob'yekt sifatidagi mehnat predmeti, shuningdek, turli xil mahsulotlarning joylashuv makoni, insonlar uchun turar joy hamda hayvonot va o'simliklar dunyosining yashashiga mo'ljallangan mehnat qurolidir. Har bir halq va millat yerni asosiy boyligi sifatida e'tirof etadi, bir nayehta shart va omillarni birlashtirgan holda qishloq xo'jaligidagi afzalliklarni yer orqali tavsiflaydi.

Yer resurslari - bu quruqlik yuzasining jami yig'indisi bo'lib, uning tarkibiga boshqa tabiiy ob'yektlar ham kiritiladi. Bular: o'rmonlar, o'simlik va boshqa tirik organizmlar, suv ob'yektlari. Yer resurslarining suv ob'yektlari o'z ichiga ko'llar, ko'lmak va hovuzlar, ariqlarni qamrab oladi. Okyeon, dengizlar va daryolar esa suv resurslari tarkibiga kiradi.

Har bir davlatning yer-suv resurslari tabiat va jamiyatda yashash manbaidir, shuningdek, yer va suv bir-birining mavjudligini taqozo qiladi. Yerning jamiyatdagi ahamiyati beqiyosdir. Unda fuqarolar yashashi uchun binolar quriladi, turli mahsulotlar yetishtiriladi. Demak, yerning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi ahamiyati ulkan. Chunki u shu tarmoqning yeng asosiy ishlab chiqarish vositasi hisoblanadi.

Yerga urug', ko'chat yekib, ishlov berish natijasida turli xildagi mahsulotlar etishtiriladi. Demak, tarmoqda etishtiriladigan barcha turdagi mahsulotlar yerdan, suvdan foydalangan holda olinar ekan. Ingliz iqtisodchisi Uilyam Pettining aytishicha, «yer - boylikning onasi...».

Respublika dehqonchiligi sug'orishga asoslangan. Shuning uchun suv ham yer kabi yeng zarur vosita hisoblanadi. Qishloq xo'jaligidan olinayotgan mahsulotlar, masalan, paxta, sholi, tamaki, sabzavot, poliz, makkajo'xori, bug'doy, arpa, yem-xashaklarning aksariyat qismi sug'oriladigan yerlarda etishtiriladi. Qishloq xo'jaligida etishtirilayotgan yalpi mahsulotning 95 foizga yaqini sug'oriladigan yerlardan olinadi. Sanoatning qishloq xo'jalik xomashyolariga, aholining esa oziq- ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabi qondirilishida yer va suvning ahamiyati juda katta. Yerlardan, suvlardan qanchalik oqilona, samarali foydalanilsa, ishlab chiqariladigan mahsulotlar hajmi shunchalik ko'payadi, natijada yuqorida ta'kidlangan talablarning qondirilish darajasi ortadi. Lekin yerdan asosiy vosita sifatida foydalanishda uning quyidagi xususiyatlarini e'tiborga olish maqsadga muvofiqdir:

Yer maydonining cheklanganligi va takror ishlab chiqarilmasligi. Ona zamin tabiatan cheklangan, uning maydonini inson kengaytira olmaydi. Chunki u tabiat mahsuli hisoblanadi. Boshqa asosiy vositalarni, masalan, traktorlarni, mashinalarni talabni qondirish maqsadida xohlagancha ishlab chiqarish mumkin; yerning tabiat mahsuli ekanligi. Yer tabiat mahsulidir. Shuning uchun uning kelajakdagi taqdiri tabiatga bog'liq. Boshqa asosiy vositalar, ya'ni binolar, inshootlar, kombaynlar, traktorlar inson mehnatining mahsulidir. Zaruriyat tug'ilganda ular inson tomonidan ishlab chiqarilishi mumkin. Yerni esa inson ishlab chiqara olmaydi; yer - qishloq xo'jaligining abadiy ishlab chiqarish vositasidir. Respublika hududida mavjud bo'lgan yerlardan qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtirishda bizdan oldingi avlodlar foydalangan, hozirgi davrda biz foydalanmoqdamiz, kelajakda esa avlodlarimiz foydalanadi; yerni qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirish maqsadida bir joydan ikkinchi joyga ko'chirib yurish imkoniyati cheklangan. Undan joylashgan makonida, ya'ni stasionar holatda oqilona foydalanish mumkin. Lekin mashina va traktorlarni talab etilgan joyga olib borib, turli xildagi ishlarni amalga oshirish, bino-inshootlarni ham talab etilgan joyga qurish mumkin; Yerning yuqori qatlami hisoblangan tuproq unumdorligining mavjudligi, unga ilmiy asoslangan holda ishlov berish natijasida uning oshib borishi. Darhaqiqat, tuproqqa vaqtida ishlov berilsa, o'g'itlansa, uning unumdorligi oshib borishi mumkin. Lekin boshqa asosiy vositalar ishlab chiqarish jarayonida qatnashishi oqibatida jismoniy jihatdan ishdan chiqadi. Ular vaqt o'tishi bilan fan-texnika taraqqiyoti natijasida ma'naviy jihatdan ham eskiradi.

Lekin yerga e'tibor berilsa, undan fan-texnika yutuqlarini joriy etgan holda oqilona, samarali foydalanilsa, unumdorligi oshib borishi mumkin. Ammo bu, uning unumdorligi cheklanmagan, degani emas. Shunday ekan, yerning unumdorligidan tadbirkorlik bilan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Qishloq xo'jaligida yerning yuqori qatlami hisoblangan tuproq unumdorligi katta ahamiyat kasb yetadi. Hayotda tuproq unumdorligining quyidagi turlari mavjud: tabiiy, sun'iy va iqtisodiy unumdorlik. Tuproqning tabiiy unumdorligi-tabiat mahsulidir. U tabiatning ta'siri natijasida uzoq yillar mobaynida shakllanadi. Uning holati quyosh nuri hamda yog'ingarchilik miqdoriga, shamol va suvlarning ta'siriga bog'liqdir. Ularning ijobiy ta'sirida tuproq tabiiy unumdorligi yaxshi bo'ladi. Sun'iy va iqtisodiy unumdorlik esa inson mehnati natijasida shakllantirilib, oshirilishi mumkin. Jumladan, mehnat, mablag' sarflab, yerlarning irrigasion, meliorativ holatini yaxshilab, urug' yekib, ularni o'g'itlash, yaxshi sifatli ishlov berish orqali tuproqning iqtisodiy unumdorligi yuksaltirilishi mumkin. Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan suvlarning sifati ham barcha viloyatlarda bir xilda bo'lmay, bir-birlaridan farq qiladi.

Masalan, Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlarining aksariyat hududlarida

ekinlarni sug'orishda foydalaniladigan suvlarning sifati yaxshi, ya'ni ularning tarkibida hosildorlikka salbiy ta'sir etuvchi turli xildagi minerallar kam, lekin Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm viloyati hududlarida foydalanilayotgan suvlarning tarkibida xlor va boshqa moddalar ko'p.

Shuning uchun ham ularning sifati nihoyatda yomon. Bunday hol qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtirish hajmiga, sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kelajakda yerlarning unumdorligini oshirish, suvlarning sifatini yaxshilashga qaratilgan barcha tadbirlar majmuasini samarali amalga oshirish orqali zarur qishloq xo'jalik mahsulotlari hajmini, miqdorini ko'paytirishga va sifatini yaxshilashga erishish mumkin.

Yer resurslari ham boshqa resurslardek o'z xususiyatlariga ega.

Birinchidan, yer - tabiat mahsuli, in'omi hisoblanib, u inson mehnati bilan yaratilmaydi. Inson faqatgina yerga mehnatini yo'naltirib, yo yerning ahvolini yaxshilaydi, yoki umuman yomon ahvolda solishi mumkin. Lyekin inson o'z xohishi bilan yer resurslarini hosil qilolmaydi.

Ikkinchidan, yer chegaralangan tabiiy resursdir. Inson xohlagancha yerni ko'paytira yoki kamaytira olmaydi. Shu sababli, bosh maqsad yerdan samarali va to'g'ri foydalanishdir. Bir mamlakat miqyosida yer miqdori uning chiqarilari bilan aniqlansa, umuman hududlar sifatida esa yer miqdori quruqlik yuzasi bilan belgilanadi.

Yer resurslari jismoniy nuqtai nazardan murakkab majmua hisoblanadi. Bu majmua turli omillar (kimyoviy, fizik, biologik) birlashmasi bilan xarakterlanadi. Yer resurslari turli yer uchastkalaridan iborat bo'lib, ular bir-biridan tuproq turlari, ryelyefi, miqdori va boshqa xarakteristikasi bilan farqlanadi.

Uchinchidan, yer abadiy ishlab chiqarish vositasidir. Shuningdek, yer har doim ishlab chiqarishdagi eng asosiy omil sifatida o'z o'rnini yo'qotmaydi. Undan mablag'ni ko'paytirish, ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalar orqali qishloq xo'jalikdagi yerlardan unumli va samarali foydalanish, shuningdek sanoat va uy-joy qurilishi maqsadida foydalanish mumkin. Shu bilan birga, texnika taraqqiyoti yuksak cho'qqilarga ko'tarilganiga qaramay yerni boshqa ishlab chiqarish omillari bilan almashtirib bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasining «Yer kodeksi»ga muvofiq yer fondi yerlardan foydalanishning belgilangan asosiy maqsadiga ko'ra quyidagi toifalarga bo'linadi:

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar - qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun berilgan yoki ana shu maqsadga mo'ljallangan yerlar. Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar sug'oriladigan va sug'orilmaydigan (lalmikor) yerlar, haydaladigan yerlar, pichanzorlar, yaylovlar, ko'p yillik mevali dov-daraxtlar va tokzorlar egallagan yerlarga bo'linadi;

Aholi punktlarining (shaharlar, posyolkalar va qishloq aholi punktlarining) yerlarishaharlar va posyolkalar, shuningdek qishloq aholi punktlari chegarasi doirasidagi yerlar;

Sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlarko'rsatilgan maqsadlarda foydalanish uchun yuridik shaxslarga berilgan yerlar;

Tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreatsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar- alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar egallagan, tabiiy davolash omillariga ega bo'lgan yerlar, shuningdek ommaviy dam olish va turizm uchun foydalaniladigan yerlar;

Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar-tarixiy-madaniy yodgorliklar joylashgan yerlar;

O'rmon fondi yerlari-o'rmon bilan qoplangan, shuningdek o'rmon bilan qoplanmagan bo'lsa ham, o'rmon xo'jaligi ehtiyojlari uchun berilgan yerlar;

Suv fondi yerlari - suv ob'yektlari, suv xo'jaligi inshootlari egallagan yerlar va suv ob'yektlarining qirg'oqlari bo'yab ajratilgan mintaqadagi yerlar; Zahira yerlar.

Har bir qishloq xo'jaligi korxonasi ma'lum yer maydoniga ega bo'lib mavjud talab va taklifga ko'ra, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish bilan shug'ullanadi. Korxonaning umumiy yer maydoni tabiiy sharoitlari hamda xo'jaligida foydalanish xususiyatiga ko'ra bir xil emas. Bundan tashqari korxonaning hamma yeridan ham qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishda foydalanilmaydi. Shuning uchun korxonaning umumiy yer maydonidan qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar ajratilgan.

Yerlarni tabiiy sifati hamda xo'jaligida foydalanilishiga qarab tabaqalashtirish bozor iqtisodiyotining hozirgi sharoitida juda katta iqtisodiy ahamiyatga ega. Chunki bu xususiyatlarga ko'ra, yer solig'i, ijara haqi, yer bahosi singari masalalari ko'lami va darajasi belgilanadi. Busiz yer kadastrini tashkil qilib bo'lmaydi.

Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar deganda bevosita qishloq xo'jaligiga taalluqli bo'lgan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish uchun surunkali foydalaniladigan yerlar tushuniladi. Qishloq xo'jaligi yerlariga ekinzorlar, ya'ni doimo don va boshqa dalachilik ekinlari ekiladigan yerlar, bog'lar, ya'ni doimo ko'p yillik mevali daraxtlar ekiladigan yerlar, yaylovlar - doimo chorva mollari boqiladigan yerlar, pichanzorlar - doimo pichan o'rib olish uchun foydalaniladigan yerlar kiradi.

Xo'jaliklarning yer maydonlari tarkibi va o'zaro nisbati doimo bir xil bo'lmaydi. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi, aholi ehtiyojlarining o'sib borishi bilan u ham o'zgarib boradi.

Yerlarning bir turdan boshqa turga o'tib borishiga yer transformatsiyasi deb ataladi. Bunda yer transformatsiyasining asosiy qonuni yerdan unumli foydalanish uning unumdorligini muttasil oshirib borish, kam unumli yerlardan yuqori unumli yerlarga o'tib borishdir. Chunki yuqorida qayd etilgandek, yer miqdor jihatidan (makon jihatidan) cheklangan, undan to'g'ri foydalanilgandagina unumdorligi oshib borishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining yer fondi va uning foydalanuvchilar bo'yicha taqsimlanishi*

№	Yerdan foydalanuvchilar	2021 yil	
		ming. ga	foiz
	Jami yer fondi Shundan	44410.3	100.0
1	Qishloq xo'jalik korxonalari va tashkilotlari foydalanayotgan yerlar	24968.6	56.3
2	O'rmon xo'jalik korxonalari yerlari	8409.2	18.9
3	Sanoat, transport, mudofaa, aloqa va boshqa tashkilotlar yerlari	1928.1	4.3
4	Aholi yashash joylari	234.0	0.5
5	Zahiradagi yerlar	7469.6	16.8
6	Gidrotexnika va boshqa suv xo'jaligi tashkilotlari yerlari	819.2	1.8

7	Tabiat muhofazasi, soglomlashtirish va madaniy ahamiyatga ega yerlar	72.5	0.2
8	Boshqa yerlar	509.1	1.2

*O'zbekiston Respublikasi geokadastr va yer resurslari davlat qo'mitasi ma'lumotlari.

Respublikada jami yer fondining 56,3 foizidan qishloq xo'jalik korxonalari va tashkilotlari, 18,9 foizidan esa o'rmon xo'jaligi korxonalari foydalanmoqdalar. Respublika yer fondining 7,2 foizidan hozirgi davrda yuqoridagi maqsadlarni hal etishda foydalanilmoqda.

Shuning bilan birga kelajakda mamlakatimiz xalq xo'jaligini rivojlantirish uchun imkoniyatlar, jumladan, zahiradagi yerdan foydalanish imkoniyati mavjud. Hozirgi davrda shunday yerlarning umumiy maydoni 7.5 mln. gektarga yaqin. Bu jami yer maydonining 16.8 foizini tashkil yetadi. Ularning tarkibi quyidagicha:

haydaladigan yerlar. Ular sug'oriladigan hamda lalmi yerlardan tashkil topgan, tuprog'i yeng unumdor hisoblanadi. Ayniqsa, sug'oriladigan yerlarniki. Bu yerlarda suvdan foydalangan holda paxta xomashyosi, sholi, bug'doy, arpaning asosiy qismi, makkajo'xori, kartoshka, sabzavot, poliz mahsulotlari etishtirilmoqda. Shuning uchun ulardan yil mobaynida to'liq va samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ularning maydoni 4042,7 ming gektarni tashkil yetadi. Respublika hududidagi ekin maydonlarni kelajakda ma'lum miqdorda kengaytirish mumkin. Buning uchun o'zlashtirish qulay bo'lgan yer maydonlarini o'zlashtirib, ekin maydoni tarkibiga kiritish mumkin. Bu jarayonni amalga oshirish uchun suv resurslari mavjud bo'lishi kerak. qo'shimcha suv resurslarini esa sug'orish, texnika va texnologiyalarni joriy etish oqibatida shakllantirish mumkin.

Yaylovlar va pichanzorlar. Ular 22263.4 ming gektar. Bu yerlarda chorva hayvonlari boqilib, ular uchun turli xildagi yem-xashaklar etishtiriladi. Bu yerlarda asosan qo'ychilik rivojlangan.

ko'p yillik daraxtzorlar maydoni, ya'ni bog'zorlar, tokzorlar, tutzorlar, daraxtzorlar maydoni. Ko'p yillik daraxtzorlar bilan 353 ming gektarga yaqin maydon band. Shu yerlardan foydalangan holda xo'jaliklar qayta ishlash sanoatini xomashyo, aholini esa oziq-ovqat mahsulotlari bilan talab darajasida ta'minlash uchun turli xildagi mahsulotlar etishtirmoqda. Respublikaning jami yer fondi undan foydalanuvchilar bo'yicha 2001 yilda quyidagicha taqsimlangan:

Qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanadigan barcha korxonalarga, tashkilotlarga 24968,6 ming ga yer foydalanish uchun uzoq muddatga ijaraga berilgan. Bu yerlardan foydalangan holda

Respublikamizda suv resurslari manbalari cheklangan. Ularning umumiy miqdori 49,4 mlrd. m³ atrofida bo'lishi mumkin. Shundan 30,6 mlrd. m³ yoki 61,9 foizi yirik daryolarning suvidan, 16,5 mlrd. m³ respublika hududidagi mayda daryolarning suvlaridan, qolgan qismi esa yer osti hamda kollektor-zovurlardan olinadigan suvlardan iborat. Mavjud suv resurslari hozirgi o'sib borayotgan talabni to'liq qondira olmaydi. Shu suv resurslarining aksariyat qismi qishloq xo'jaligi tarmog'ida ishlatiladi. Suv resurslari davlat muhofazasida, mulkchilik shakllari bo'yicha taqsimlanmagan.

Havza boshqarmasi o'z funktsiyalariga ega bo'lib, suvdan foydalanish bashoratini umumlashtiradi, O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligiga suv limitlari bo'yicha takliflar kiritib, tasdiqlangan limitlar asosida viloyatlar qishloq va suv xo'jaligi boshqarmalari, irrigatsiya tizimlari boshqarmalari, magistral kanal (tizim) lar, suv xo'jaligi

ob'yektlari, irrigatsiya tizimlari, viloyat va tumanlar bo'yicha suv olish limitlarini belgilab beradi. Shuningdek, suv xo'jaligi va suvdan foydalanuvchilar o'rtasidagi hisob-kitob ishlarini yuritadi, suv resurslari balansini tuzadi, suv kadastrlarini yuritadi. Suv o'lchash vositalari ta'minoti, aloqa, avtomatika, tyelyemyexanikaning zamonaviy tizimlarini joriy etadi; tizimlarni rivojlantirish bo'yicha takliflar tayyorlaydi va ularni amalga oshiradi;

Foydalangan adabiyotlar:

1. Samatov G'.A., Rustamova I.B., Sheripbayeva U.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti.- T.: 2012. - 346 b.
2. Umrzoqov O'.P., Toshboyev A.J., Rashidov J., Toshboyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti: o'quv qo'llanma. - T.: Iqtisod - moliya, 2018. - 268 b.
3. Qosimova D.S. Menejment nazariyasi: o'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2019. - 208 b.
4. Xorijiy adabiyotlar:
5. Charles W. L. Hill, Steven L. McShane. Principles of Management. 13th ed. ISBN 9780-07-353012-3. -New York, 2018. -529 p.
6. Richard L.Daft. Management. 12th ed. ISBN 978-1-285-86198-2. -Boston, 2016. - 798 p.
7. Rickky W. Griffin. Fundamentals of Management. 8th ed. ISBN 978-1-285-84904-1. Texas, 2016. - 547 p.
8. Ronald D. Kay, William M. Edwards, Patricia A.Duffy. Farm management. - 6th ed. ISBN 978-0-07-302829-3 - ISBN 0-07-302829-0. -New York, 2008. - 463 p.
9. Qo'shimcha adabiyotlar
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 22 oktyabrdagi "O'zbekistonda fermerlik faoliyatini tashkil qilishni yanada takomillashtirish va uni riojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4478- sonli Farmoni.
11. Nazimov S., Eshonxo'jayev D. Qishloq xo'jaligida menejment. Namangan, NamMPI
12. www.samqxi.uz - Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
13. www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
14. www.uzreport.com - Axborot agentligi.
15. www.agro.uz - O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.